

УДК 30/.32 (477.54) "1945/1955"

Приходько Т. М., кандидат історичних наук, завідувач кафедри філософії та суспільних наук, Харківська державна зооветеринарна академія (Україна, Харків), tnpvet2015@ukr.net.

Prykhodko T. M., Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Philosophy and Social Sciences, Kharkiv State Zooveterinary Academy (Ukraine, Kharkiv), tnpvet2015@ukr.net.

Приходько Т. Н., кандидат исторических наук, заведующая кафедры философии и общественных наук, Харьковская государственная зооветеринарная академия (Украина, Харьков), tnpvet2015@ukr.net.

Фролов С. В., старший викладач кафедри філософії та суспільних наук, Харківська державна зооветеринарна академія (Україна, Харків), kaf_fsn@hdzva.edu.ua.

Frolov S.V. Candidate of Historical Sciences, senior lecturer of the Department of Philosophy and Social Sciences, Kharkiv State Zooveterinary Academy (Ukraine, Kharkiv), kaf_fsn@hdzva.edu.ua.

Фролов С.В. кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры философии и общественных наук, Харьковская государственная зооветеринарная академия (Украина, Харьков), kaf_fsn@hdzva.edu.ua.

КАФЕДРА СУСПІЛЬНИХ НАУК ХАРКІВСЬКОГО ВЕТЕРИНАРНОГО ІНСТИТУТУ В ПЕРШЕ ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ (1945 – 1955 рр.)

Досліджено розвиток кафедри суспільних наук Харківського ветеринарного інституту у перше повоєнне десятиліття, період на який прийшовся апофеоз тоталітарного режиму та культ особи Й. Сталіна. Проаналізовано навчально-методичну та наукову діяльність викладачів кафедри, основні напрями наукових праць. Досліджено розвиток суспільних наук у конкретний час, пов'язаний з початком «холодної війни», яка вплинула на розвиток суспільних наук у СРСР та інших країнах. Але, саме у цей час, вдалося відновити матеріально-технічну базу вищих навчальних закладів, налагодити навчально-методичну і наукову роботу. У статті з'ясована

конкретна роль сталінізму в організації наступу на інакодумство, пошуку «внутрішніх ворогів», боротьбу з космополітизмом на матеріалах діяльності кафедри суспільних наук Харківського ветеринарного інституту. Виявлено, що ідеологічні кампанії 40–50-х рр. XX ст. вплинули на розвиток суспільних наук і історичної зокрема та негативно відобразилися на діяльності харківських суспільствознавців та істориків.

Ключові слова: суспільні науки, тоталітаризм, культ особи, «холодна війна», космополітизм.

Department of Social Sciences of the Kharkov Veterinary Institute in the first post-war decade (1945 - 1955)

This scientific paper delves into the studies of the evolution of the Department for Social Sciences of the Kharkov Veterinary Institute during the first post-war decade of the apotheosis of the totalitarian regime and Stalin personality cult. Teaching, methodical and scientific activities of the academics working for the department and the main of their research papers were analyzed. The development of social sciences at the time of beginning of the «cold war» that had an impact on the development of social sciences in the USSR and other countries has been investigated.

However, exactly at the period of time in question the logistics of the institutions of higher education was restored and teaching, methodical and scientific work was organized. This scientific paper is devoted to the role of Stalinism in organizing the attack on the ideological dissension, and search for «internal enemies» to fight the cosmopolitanism and it uses materials that highlight the activities of the Kharkov Veterinary Institute. It is shown that ideological companies in the 40-50ies of the XX century had a negative influence on the development of social sciences, in particular the historical science, including the activities of Kharkov social scientists and historians.

Key words: social sciences, totalitarianism, personality cult, «cold war», and the cosmopolitanism.

Кафедра общественных наук Харьковского ветеринарного института в первое послевоенное десятилетие (1945 – 1955 гг.)

Исследовано развитие кафедры общественных наук Харьковского ветеринарного института в первое послевоенное десятилетие, период на который пришелся апофеоз тоталитарного режима и культа личности И. Сталина. Проанализирована учебно-методическая и научная деятельность преподавателей кафедры, основные направления научных работ. Исследовано развитие общественных наук в конкретное время, связанное с началом «холодной войны», оказавшей влияние на общественные науки в СССР и других странах.

Однако, именно в рассматриваемый период, удалось восстановить материально-техническую базу высших учебных заведений, наладить учебно-методическую и научную работу. В статье показана роль сталинизма в организации наступления на инакомыслие, поиска «внутренних врагов» в борьбе с космополитизмом, на материалах деятельности Харьковского ветеринарного института. Показано, что идеологические кампании 40-50-х годов XX ст. оказали влияние на развитие общественных наук и исторической в частности и негативно отобразились на деятельности харьковских обществоведов и историков.

Ключевые слова: общественные науки, тоталитаризм, культ личности, «холодная война», космополитизм.

Перше повоєнне десятиліття – складний, суперечливий період розвитку української науки в суспільно-політичних реаліях радянської дійсності 40–50-х рр. XX ст. Це був час, коли країна підіймалась з руїн, загоювала рани, нанесені війною. Потроху відновлювалась навчальна та матеріальна база вищих шкіл, кафедри комплектувались науково-педагогічними кадрами. Але, саме у досліджуваний період відбулося становлення нової системи партійно-радянського керівництва наукою. Свого апофеозу досяг культ особи Й. Сталіна, відбулось посилення тоталітарного режиму, що наклало серйозний відбиток на розвиток науки. Всі ці процеси вплинули на діяльність кафедри суспільних

наук Харківського ветеринарного інституту (сучасна назва Харківська державна зооветеринарна академія).

Історіографія досліджуваної теми доволі обмежена. Незважаючи на те, що загальні відомості про історію кафедри суспільних наук Харківського ветеринарного інституту і діяльність її викладачів висвітлювались у ряді публікацій, головним чином присвячених ювілейним подіям [1, 2, 3], вона потребує подальшого детального вивчення.

Мета дослідження – проаналізувати діяльність кафедри суспільних наук Харківського ветеринарного інституту в один із найскладніших часів розвитку країни у ХХ ст.

Після звільнення м. Харкова від німецько-фашистських загарбників Харківський ветеринарний інститут одним із перших серед вищих навчальних закладів відновив свою роботу 23 серпня 1943 року. Як видно зі штатного формуляру професорсько-викладацького складу, у 1944/1945 навчальному році у ХВІ налічувалось 23 кафедри, серед них об'єднана кафедра марксизму-ленінізму і політекономії [4, арк.4]. Тяжким випробуванням для ХВІ стала друга світова війна. Частина персоналу, цінне обладнання і майно були евакуйовані до міста Фрунзе, де інститут, керований на той час В. А. Телегіним, діяв як факультет Киргизького сільськогосподарського інституту. Під час окупації міста, частина приміщень була повністю спалена, зруйнована, частина – напівзруйнована, майно і обладнання пограбовані або знищені. Найбільш важкою втратою стала цінна фундаментальна бібліотека, спалена окупантами [5, с. 22].

Свою роботу кафедра марксизму-ленінізму будувала відповідно до вимог постанов ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У з ідеологічних питань, работ Й. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства» та ін. У лекціях викладачі кафедри «підкреслювали переваги соціалістичного суспільства і державного ладу, роз'яснювали студентам роль та значення СРСР як оплоту миру, демократії і соціалізму» [6, арк. 3–4]. Від викладачів вимагали вести на лекціях «нещадну боротьбу проти плазування перед розтлінною буржуазною культурою Заходу,

проти буржуазного націоналізму і космополітизму – ідеологічної зброї агресивного англо-американського хижацького імперіалізму» [6, арк. 4].

Негативно впливало на викладання суспільних наук відсутність належних викладацьких кадрів, що було наслідком війни і політики партії, яка засуджувала будь-які прояви інакодумства. Тому, однією з умов підвищення рівня викладання суспільних наук було комплектування вищих навчальних закладів кваліфікованими кадрами, їх підготовка й перепідготовка. Важливе значення у вирішенні цього питання надавалося аспірантурі.

У наказі міністра вищої освіти СРСР від 4 червня 1948 року «Про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів через аспірантуру» говорилося: «З метою докорінного покращання науково-педагогічних і наукових кадрів для вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ через аспірантуру: забезпечити більш ретельний підбір дисертаційних тем, звернувши особливу увагу на їх змістовність і актуальність, встановити більш ретельний відбір кандидатів в аспірантуру» [7, с. 290].

Треба відзначити, що з 1949/1950 навч. року вводилося персональне затвердження міністром вищої освіти СРСР викладачів основ марксизму-ленінізму, політичної економії й філософії. Це свідчило про подальше одержавлення цієї гілки науки, підвищення ідеологічного контролю за нею.

У повоєнні роки на кафедри суспільних наук було покладено серйозні ідеологічні завдання у справі виховання молодого покоління. «Молоді спеціалісти після закінчення вузів скеровуються на відповідальну партійну і державну роботу в різні галузі господарського, військового, наукового, культурного і педагогічного життя країни. Усі вони – не просто спеціалісти у вузькій галузі, а громадські діячі. Громадський діяч у нашій країні не може бути аполітичним» [8, с. 2].

Восени 1947 р. у СРСР почалася кампанія боротьби з «антипатріотизмом», «космополітизмом». Було розгорнуто роботу з відновлення спадкоємності поколінь і виведення з забуття учених минулого. Це, безумовно, відіграло позитивну роль. Однак поступово ситуація дійшла

до абсурду. Відкидалися новітні досягнення науки, почалося переслідування відомих учених [9, с. 134]. На кафедри суспільних наук вузів покладалися задачі з перевірки роботи технічних і спеціальних кафедр щодо виявлення і припинення фактів «низькопоклонства» перед західною наукою й культурою.

Не обійшла боротьба з «низькопоклонством» і ХВІ. На партійному зібранні та розширеному засіданні Вченої ради були заслухані підсумкові доповіді заступників директору інституту з наукової та учбової частини по перегляду навчальних посібників і програм. Внаслідок перевірки було виявлено, що в ряді підручників окремі питання трактуються з методично невірних позицій, недостатньо підкреслюються основні ідеї І. В. Мічуріна та його послідовників про взаємозв'язок організму та зовнішнього середовища, роль, роль спадкоємності у розвитку захворювань, без критичної оцінки трактуються теорії Менделя, Вейсмана, Моргана» [10, арк. 18–19].

Згідно з інститутським планом заходів з перебудови викладання біологічних дисциплін (його затверджено 4 вересня 1948 р.) був переглянутий весь ілюстративний матеріал, проведено очищення книжкового фонду бібліотеки. Літературу без цензорського знаку було вилучено, регламентувалось користування іноземною літературою [5, с. 53]. Так, розпорядженням директора ХВІ з числа рекомендованої для студентів літератури були вилучені підручники: професора Ю. Я. Борисенко «Розведення сільськогосподарських тварин»; професора Н. Н. Богданова «Курс шкіряних захворювань»; доцента Я. П. Пустовара «Загальна патологічна анатомія сільськогосподарських тварин»; академіка П. М. Жуковського «Ботаніка» [10, арк. 19].

У серпні 1951 р. вийшла постанова ЦК ВКП(б) «Про заходи щодо покращання викладання суспільних наук у вищих навчальних закладах» [11, с. 78]. Цим документом відповідальність за стан справ у викладанні суспільних дисциплін, наукову роботу й підготовку кадрів покладался на місцеві партійні органи. Обкомам і міськкомам партії доручалося безпосередньо займатися питанням укомплектування викладацькими кадрами кафедр марксизму-

ленінізму і затверджувати на посаді кожного викладача персонально. До номенклатури ЦК КП(б)У стала належати і аспірантура кафедр суспільних наук. Це було ще одним кроком на шляху повного одержавлення науки.

Лейтмотивом через усі теми курсу «Основи марксизму-ленінізму» проходило питання, пов'язане з «дружбою народів СРСР» в першу чергу, «російського і українського народів». У лекціях і на семінарських заняттях при вивченні загальних питань викладачі показували досягнення України і м. Харкова зокрема, підкреслювати ідею, що «Україна як невід'ємна частина Радянського Союзу могла досягнути більших успіхів тільки у співдружності з російським й іншими народами СРСР»[12, арк. 7].

Певну увагу викладачі приділяли висвітленню питань «радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму», а також викриттю «антинародної суті буржуазної ідеології і перш за все ідеології українського буржуазного націоналізму і космополітизму, а також агресивної політики американського імперіалізму»[12, арк. 7].

У 1953/1954 навч. році у програму курсу «Основи марксизму-ленінізму» було внесено певні зміни. У лекціях і на семінарських заняттях на перше місце виходили питання, пов'язані з «роллю КПРС як напрямної і керівної сили радянського суспільства». Підкреслювалась також вирішальна роль народних мас в історії, колективність керівництва і марксистське розуміння ролі особи в історії»[13, арк. 7]. У 1954/1955 навч. році викладачі кафедри обговорювали і вносили у навчальні програми зміни пов'язані з рішеннями січневого (1955 р.) пленуму ЦК КПРС, постановою Президії ЦК КПРС від 24 лютого 1955 р. «Про антимарксистські помилки деяких економістів із питань розвитку соціалістичної економіки», постановою ЦК КПРС від 10 листопада 1955 р. «Про помилки у зв'язку з проведенням науково-атеїстичної пропаганди» та іншими керівними документами [14, арк. 6–7].

У 1955 р. сталися кадрові зміни в керівництві державою. При збереженні видимих принципів «колективного керівництва» фактично лідером країни став М. Хрущов, який повернув партійному апарату колишню міць і вплив.

Остаточо було відкинуто новий економічний курс, який передбачав необхідність здебільшого розвитку галузі групи «Б», тобто виробництва засобів споживання. Автора цього проекту Г. Маленкова було знято з посади голови Ради міністрів СРСР.

Склад кафедри у період, що розглядається оновлювався декілька разів. У 1945/1946 навч. році кафедру марксизму-ленінізму очолював доц. Г. Д. Рахунков, якого невдовзі рішенням сектору кадрів Обкому партії було переведено на роботу в інший навчальний заклад [15, арк. 10]. З 1946 до 1951 рр. кафедру очолювала доц. Р. І. Долгіна. У 1950/1951 навч. році кафедра марксизму-ленінізму складалась із 5 осіб: зав. кафедри доц. Р. І. Долгіної (викладала курс «Основи марксизму-ленінізму»); канд. економ. наук, доц. О. М. Гремякіної (вела заняття з курсу політекономії); ст. викладача В. Л. Улановської (вела заняття з курсу «Основи марксизму-ленінізму»); викладача А. Д. Гойка (вів семінарські заняття з курсу «Основи марксизму-ленінізму»); зав. кабінету Є. Л. Базалія [6, арк. 1].

1951 року кафедру марксизму-ленінізму ХВІ очолив кандидат історичних наук, доцент П. Г. Плугатирьов. 1954/1955 навч. році кафедра мала у своєму складі 5 викладачів. Це були: зав. кафедри П. Г. Плугатирьов (читав курс «Основи марксизму-ленінізму»); канд. економ. наук, доц. О. М. Гремякіна (читала курс «Політична економія»); ст. викладач А. Д. Гойко (читав курс «Основи марксизму-ленінізму»); асистент М. Н. Романов (вів семінарські заняття з курсу «Основи марксизму-ленінізму»); зав. кабінету В. І. Камишанов [14, арк. 2–3].

Наукова-дослідницька робота викладачів кафедри велась у напрямі написання і захисту дисертацій, публікацій наукових і науково-популярних статей, підготовці і проведення наукових конференцій тощо. Так, доцент Р. І. Долгіна працювала над кандидатською дисертацією з теми «Більшовицька газета «Правда» в 1917 році»; доцент О. М. Гремякіна працювала над докторською дисертацією «Відновлення колгоспного сільського виробництва Радянської України і перспективи його розвитку»; ст. викладач

В. Л. Улановська працювала над темою кандидатської дисертації «Марксистсько-ленінська теорія пізнання І. П. Павлова про вищу діяльність тварин і людини»; асистент А. Д. Гойко збирав матеріал кандидатської дисертації «Боротьба О. М. Горького проти ідеалістичної естетики»; асистент М. Н. Романов – «Організаційно-партійна робота в сільському господарстві 1953–1956 рр.». Доцент П. Г. Плугатирьов працював над темою докторської дисертації «Боротьба Комуністичної партії за підйом ідеологічної роботи у післявоєнний період». Їм же було написано декілька статей: «Дружба народів СРСР – джерело сили й могутності Радянської держави» [13, арк. 24]; «Селянський рух у Харківській губернії в роки Першої світової імперіалістичної війни» [15, арк. 21]; «Реакційність релігійних поглядів на працю»[16].

З жовтня 1951 р. при кафедрі марксизму-ленінізму працював науково-студентський гурток. Студенти вивчали історію інституту, твори засновників марксизму-ленінізму, перебіг історико-революційних подій у різних країнах та інші актуальні на той час проблеми.

Таким чином, суспільствознавча вузівська наука в аналізоване десятиріччя розвивалась у єдиному потоці розвитку радянської науки. Вирішальний вплив робили на неї рішення партії з ідеологічних питань, спрямовані на удосконалення процесу викладання суспільних дисциплін у бажаному для правлячої верхівки дусі. Вплив культу особи Й. Сталіна негативно відобразився на розвитку суспільних наук. Почали поширюватися вульгарно-марксистські погляди на суспільні процеси. Минуле, незважаючи на всі його суперечності, почали «вирівнювати» згідно з панівною ідеологією.

Список використаних джерел

1. Історія Харківської державної зооветеринарної академії. 155 років. Харків: Золоті сторінки, 2006. – 500 с.
2. Харківській державній зооветеринарній академії – 160 років. – Харків: Золоті сторінки, 2011. – 274 с.

3. Харківська державна зооветеринарна академія. 1851–2016. – Харків: ХДЗВА, 2016. – 39 с.
4. Історична довідка. Харківський ветеринарний інститут // (Державний архів Харківської області) ДАХО. – Ф. 1773.
5. Історія Харківської державної зооветеринарної академії. 155 років. – Х.: Золоті сторінки, 2006. – 500 с.
6. Звіт про роботу кафедри марксизму-ленінізму Харківського ветеринарного інституту за 1950/1951 навч. рік // (Державний архів Харківської області) ДАХО. – Ф. 1773. – Оп. 14. – Спр. 80.
7. Высшая школа: Основные постановления, приказы и инструкции. – М.: Сов. наука, 1957. – 657 с.
8. Кафтанов С.В. Ведущая роль кафедр общественных наук в идеологической работе вузов // Вестник высшей школы. – 1947. – № 3. – С. 1–9.
9. Лисичкин В.А., Шелепин Л.А. Война после войны. – М.: Алгоритм, 2005. – 416 с.
10. Звіт про роботу кафедри марксизму-ленінізму Харківського ветеринарного інституту за 1948/1949 навч. рік // (Державний архів Харківської області) ДАХО. – Ф. 1773. – Оп. 14. – Спр. 53.
11. Попов В.М. Учені вузів Української РСР. – К. : Вид-во Київського університету, 1968. – 516 с.
12. Звіт про роботу кафедри марксизму-ленінізму Харківського ветеринарного інституту за 1951/1952 навч. рік // (Державний архів Харківської області) ДАХО. – Ф. 1773. – Оп. 14. – Спр. 93.
13. Звіт про роботу кафедри марксизму-ленінізму Харківського ветеринарного інституту за 1953/1954 навч. рік // (Державний архів Харківської області) ДАХО. – Ф. 1773. – Оп. 14. – Спр. 125.
14. Звіт про роботу кафедри марксизму-ленінізму Харківського ветеринарного інституту за 1954/1955 навч. рік // (Державний архів Харківської області) ДАХО. – Ф. 1773. – Оп. 14. – Спр. 141.

15. Звіт про роботу Харківського ветеринарного інституту за 1945/1946 навч. рік // (Державний архів Харківської області) ДАХО. – Ф. 1773. – Оп. 14. – Спр. 16.

16. Плугатирьов П.Г. Реакційність релігійних поглядів на працю // Соц. Харківщина. – 1954. – 23 лист.

References

1. Ístoríya Kharkívs'koï derzhavnoï zooveterinarnoi akademii. 155 rokiv. Kharkiv: Zolotí storínki, 2006. – 500 s.

2. Kharkívs'kíy derzhavníy zooveterinarniy akademii – 160 rokiv. – Kharkiv: Zolotí storínki, 2011. – 274 s.

3. Kharkívs'ka derzhavna zooveterinarna akademiya. 1851–2016. – Kharkiv: KHDZVA, 2016. – 39 s.

4. Istorychna dovidka. Kharkivs'kyy veterynarnyy instytut // (Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koyi oblasti) DAKHO. – F. 1773.

5. Istoriya Kharkivs'koyi derzhavnoyi zooveterynarnoyi akademiyi. 155 rokiv. – KH.: Zoloti storinky, 2006. – 500 s.

6. Zvit pro robotu kafedry marksyzmu-leninizmu Kharkivs'koho veterynarnoho instytutu za 1950/1951 navch. rik // (Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koyi oblasti) DAKHO. – F. 1773. – Op. 14. – Spr. 80.

7. Vysshaya shkola: Osnovnye postanovlenyya, pryказы y ynstruktsyy. – M.: Sov. nauka, 1957. – 657 s.

8. Kaftanov S.V. Vedushchaya rol' kafedr obshchestvennykh nauk v ydeolohycheskoy rabote vuzov // Vestnyk vysshey shkoly. – 1947. – № 3. – S. 1–9.

9. Lysychkyn V.A., Shelepyn L.A. Voyna posle voyny. – M. : Alhorytm, 2005. – 416 s.

10. Zvit pro robotu kafedry marksyzmu-leninizmu Kharkivs'koho veterynarnoho instytutu za 1948/1949 navch. rik // (Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koyi oblasti) DAKHO. – F. 1773. – Op. 14. – Spr. 53.

11. Popov V.M. Ucheni vuziv Ukrayins'koyi RSR. – K. : Vyd-vo Kyuyivs'koho universytetu, 1968. – 516 s.

12. Zvit pro robotu kafedry marksyzmu-leninizmu Kharkivs'koho veterynarnoho instytutu za 1951/1952 navch. rik // (Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koyi oblasti) DAKHO. – F. 1773. – Op. 14. – Spr. 93.

13. Zvit pro robotu kafedry marksyzmu-leninizmu Kharkivs'koho veterynarnoho instytutu za 1953/1954 navch. rik // (Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koyi oblasti) DAKHO. – F. 1773. – Op. 14. – Spr. 125.

14. Zvit pro robotu kafedry marksyzmu-leninizmu Kharkivs'koho veterynarnoho instytutu za 1954/1955 navch. rik // (Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koyi oblasti) DAKHO. – F. 1773. – Op. 14. – Spr. 141.

15. Zvit pro robotu Kharkivs'koho veterynarnoho instytutu za 1945/1946 navch. rik // (Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koyi oblasti) DAKHO. – F. 1773. – Op. 14. – Spr. 16.

16. Pluhatyrov P. H. Reaktsiynist' relihiynykh pohlyadiv na pratsyu // Sots. Kharkivshchyna. – 1954. – 23 lyst.